

Dilinden Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri (İzmir 1981) ve Mehmet Besim İsmailfen-dioğlu'nun *Kur'an-ı Kerim Tilavetinde Edeb* (yüksek lisans tezi, 1987, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı çalışmaları konuyla ilgili eserlerden bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 171; *Müsned*, VI, 92; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Kahire 1388/1968, I, 519-521; Dâni, *et-Taḥdid fi'l-itkân ve't-tecvîd* (nşr. Gânim Kaddûrî Hamed), Bağdad 1407/1988, s. 70-95; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân* (nşr. M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1410/1990, II, 372; Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye), I, 321-347; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Kahire), IV, 175; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'f'yun*, s. 220-222; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, IV, 32; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 27-28; XVI, 222; Nevevî, *et-Tibyân fi âdâbi ḥameleti'l-Kur'ân* (nşr. Muhyiddin eş-Şâmî), Beyrut 1407/1986, s. 26-87; Firûzâbâdî, *Tenvirü'l-mikbâs min tefsiri İbn 'Abbâs*, Kahire 1370/1951, s. 14; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 205-210; a.m.f., *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd* (nşr. Gânim Kaddûrî Hamed), Beyrut 1407/1986, s. 55-62; Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1973, I, 104-113; Hasan Saîd el-Kermî, *el-Hâdî ilâ lügati'l-'Arab*, Beyrut 1411/1991, I, 256-257; Fetâua'l-İcneti'l-dâ'ime li'l-buḥûşi'l-ilmîyye ve'l-iftâ' (nşr. Ahmed b. Abdürrezzâk ed-Düveys), Riyad 1412/1992, IV, 118-119; Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara 2006, I, 201; Richard C. Martin, "Tilawah", *ER*, XIV, 526-530; Abdurrahman Çetin, "Music in Qur'anic Recitation", *Encyclopaedia of the Holy Qur'ân* (ed. N. K. Singh - A. R. Agwan), Delhi 2000, III, 947-955; İbrahim Hatiboğlu, "Leknevi", *DİA*, XXVII, 135; "Cevâzü kavli şadakkallahü'l-'azîm ba'de kırâeti'l-Kur'ân", <http://darulfatwa.org.au/content/view/1538/235/>.

ABDURRAHMAN ÇETİN

TİLÂVET SECDESİ

(سجدة التلاوة)

Kur'an'da secde âyetinin okunması veya dinlenmesi halinde yapılması gereken secde.

Hz. Peygamber'in sözlü ve fiilî sünnetiyle sabittir. Resûlullah, "Âdemoğlu secde âyetini okuyup secde edince şeytan ağlar ve, 'Yazıklar olsun bana! Âdemoğlu secdeyle emrolundu da hemen secde etti, cennet onundur; ben secdeyle emrolundum, ama secde etmekten kaçındım, bana da cehennem vardır' diyerek oradan uzaklaşır" meâlindeki hadisyle konunun önemine dikkat çekmiş (Müslim, "İmân", 133; İbn Mâce, "İkâmetü's-şalât", 70), secde âyetlerini okuyunca secde etmiş, onunla birlikte ashâbı da secdeye varmıştır (Buhârî, "Sücûdü'l-Kur'ân", 8, 9; Müslim, "Mesâcid", 103, 104).

Secde Âyetleri. Kur'an-ı Kerim'de Allah'a secde etmeyi teşvik eden, secde edenleri öven ve secde etmeyenleri kınayan birçok âyet bulunmaktadır. Resûl-i Ekrem'in bunlardan bir kısmının okunması üzerine secde ettiğine ve secde edilmesini buyurduğuna dair rivayetler nakledilmiş, bunların secdeyle ilgili âyetlerin asılları ve önde gelenleri (azâimü's-sücûd) olduğu söylenmiş, bu sebeple "secde âyetleri" sözü belli sayıdaki âyetleri ifade eden bir tabir haline gelmiştir. Bu âyetlerin ortak özelliği doğrudan emir sîgasıyla veya secde etmeyenleri kınama yoluyla secdenin emredilmiş olması yahut yerlerde ve göklerde bütün varlıkların, müminlerin, meleklerin veya peygamberlerin Allah'a secde ettiğinin haber verilmesidir. Secde âyetlerinin muhtevası da göz önüne alındığında bu âyetleri okuyan veya dinleyen kimsenin secde etmesinin, hem emre uyma hem de secde etmekten kaçınanlara muhalefet etme anlamına geldiği anlaşılır. Kur'an'daki secde âyetlerinin sayısı hakkında erken dönemde farklı görüşler ileri sürülmüşse de rivayetlerin derlenmesinden sonra İslâm âlimleri arasında hâkim görüş bunların on bir-on beş arasında olduğudur (Aynî, VII, 139). Üzerinde geniş mutabakat bulunan en uzun listeye göre on beş secde âyeti şunlardır: el-A'râf 7/206, er-Ra'd 13/15, en-Nahl 16/49, el-İsrâ 17/107, Meryem 19/58, el-Hac 22/18 ve 77, el-Furkân 25/60, en-Neml 27/25, es-Secde 32/15, Sâd 38/24, Fussilet 41/37, en-Necm 53/62, el-İnşikâk 84/21, el-Alak 96/19. Bu listeye Hicr 15/98. veya Furkân 25/64. âyetleri ekleyenler de bulunmakla birlikte bu görüş genel kabul görmemiştir. Hanefîler, Şâfiîler, Hanbelîler, Süfyân es-Sevrî, İbn Hazm ve Zeydîler'e göre secde âyetlerinin sayısı on dört, Mâlikîler'de bir rivayete ve Ca'ferîler'e göre on beş, Mâlikîler'de tercih edilen kavle göre on birdir. Hanefîler, Sevrî ve İbn Hazm biri hariç (el-Hac 22/77) diğerlerini kabul ederken Şâfiîler ve Hanbelîler Sâd sûresinin 24. âyetinin şükür secdesiyle ilgili olduğu görüşündedir. Mâlikîler'de sayıyı on bir kabul edenlere göre secde âyetleri Hanefîler'le aynı olup sadece listedeki son üç âyet secde âyeti değildir. Sonuç olarak Hac sûresinin 77. âyeti ile Sâd, Necm, İnşikâk, Alak sûrelerindeki âyetler hakkında âyetlerin içeriklerinin tilâvet secdesini gerektirip gerektirmeyeceğine dair farklı yorumlar veya Hz. Peygamber'den gelen farklı rivayetler sebebiyle ihtilâf bulunmakla birlikte geriye kalan on âyet üzerinde görüş birliği vardır. Bunun yanında bazılarındaki secde

cümlesinin bitiş yerleri hakkında da görüş ayrılıkları mevcut olup secde yerinin Nahl sûresinin 49. âyeti yerine 50. âyeti veya her ikisinin birden secde âyeti olduğu, İsrâ sûresinin 107. âyeti yerine 109, Neml sûresinin 25. âyeti yerine 26, Fussilet sûresinin 37. âyeti yerine 38. âyetlerle secde edileceği şeklinde görüşler vardır (İbnü'l-Arabî, II, 829-833; İbn Kudâme, II, 352-358).

Hükümü. Tilâvet secdesi Hanefîler'e ve İbn Teymiyye'ye göre okuyana ve dinleyene vâcip, diğer üç Sünnî mezhebe, İbn Hazm'a ve Zeydîler'e göre sünnettir. Ca'ferîler ise Secde, Fussilet, Necm ve Alak sûrelerindeki secdenin farz, diğerlerinin sünnet olduğu görüşündedir (Tûsî, I, 114). Hanefîler, vâcip hükmünü delillendirmek üzere bazı hadislerin yanı sıra, "Böyleyken onlara ne oluyor da inanmıyorlar ve kendilerine Kur'an okuduğu zaman secde etmiyorlar?" meâlindeki âyetlerde (el-İnşikâk 84/20-21) tilâvet secdesine işaret edildiğini ve secdeyi terketmenin kinandığını söylerler. Diğer mezheplerde ise Hz. Peygamber'in secde âyetlerinde bazan secde edip bazan etmediğine dair rivayetlerle (Buhârî, "Sücûdü'l-Kur'ân", 6; Müslim, "Mesâcid", 106) Hz. Ömer ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbîlerin görüşleri (Buhârî, "Sücûdü'l-Kur'ân", 10) delil alınır.

Şartları. Tilâvet secdesinin şartları ve rükünleriyle ilgili hükümler genellikle namaza veya kıraate kıyas yoluyla verilmiştir; dolayısıyla görüş farklılıkları kendisine benzetilen asla göre değişiklik göstermektedir. A) **Vücüb Şartları.** Secdenin vâcip veya sünnet olmasının sebepleri okuma, dinleme ve iktidâdır. Dolayısıyla okuma, okuyan, dinleyen ve namazda iktidâ ile ilgili bazı şartlar vardır. 1. Okuma. Hanefîler'de bir görüşe göre âyetin çoğunun, tercih edilen görüşe göre ise secdeye delâlet eden kelime ile önceki veya sonraki bir kelimenin birlikte okunması secdenin vücûbu için yeterlidir. Şâfiîler'e göre âyetin tamamının okunması ve okumanın meşrû olması (âyet okumanın mekrûh kabul edildiği yerlerde okuma secdeyi gerektirmez), okuma kastının bulunması, Fâtiha'yı okuyamama sebebiyle onun yerine okunmuş olmaması gerekir. Tercümesi okunan veya işitilen secde âyetleriyle ilgili iki farklı görüş vardır. Secde âyetinin hecelenmesi veya sesli okunmadan yazılması, görülmesi yahut gözle takip edilmesi secdeyi gerektirmez. 2. Okuyana secdenin gerekmesi için dinen mükellef sayılması şartı aranır. Dinleyen açısından Hanefîler'e ve Şâfiîler'e göre okuyanın sadece temyiz ehli

TİLÂVET SECDESİ

olması yeterlidir; Müslümanlık, bulûğ, tahâret gibi şartlar aranmaz; mecnun, baygın, uykudaki kişinin tilâvetiyle vâcib olmaz. Şâfiîler'e göre sarhoşluk ve cünüplük gibi âyet okumanın haram olduğu durumlarda dinleyene hüküm gerekmez; ayrıca okuma kastı da bulunmalıdır. Mâlikîler'e göre dinleyene hükümün gerekmesi için okuyanın mükellef ve dinleyene imamlık yapmaya ehil sayılması, Hanbelîler'e göre bunların yanında okuyanın okumanın ardından secde etmesi gerekir. Radyo ve teyp gibi nakil ve kayıt âletleriyle nakledilen okumaların secdeyi gerektirip gerektirmeyeceği hususunda üç farklı görüşleri sürülmüşse de bunlar sesi bütün özellikleriyle naklettiklerinden secde yapılacağı görüşü ağır basar. **3.** Dinleyene secdenin gerekmesi için mükellef olması şartı aranır. Şâfiîler ile Hanefîler'e göre işitme yeterlidir; diğer mezheplere göre ise dinleme kastı da bulunmalıdır. Tilâvet secdesi ibadet içeriğinin ötesinde bir inanç anlamı taşıdığından abdestsiz olanların ve hayızlı kadınların bile hemen secdeye kapanarak itaat ettiklerini göstermelerinin uygun olacağını söyleyenler varsa da âlimlerin çoğunluğu abdest şartını gerekli görür; abdesti olmayanlar abdest aldıktan sonra secde ederler; hayız veya nifas gibi bir özü bulunanlardan ise namaz gibi secde de düşer. **4.** İktidâ. Cemaat okunanı işitmese bile imama uyarak secde yapar. Namazda olan kişi namaz dışında veya başka bir namazda olanın okumasına uyarak secde yapamayacağı gibi imama uyan kişi namazda okuduğu secde âyeti sebebiyle de kendi başına secde yapamaz.

B) Edâ Şartları. Tilâvet secdesinde namazdaki gibi tahâret, kible, setr-i avret, vakit ve niyet şartları aranır. Âyet namaz dışında okunmuşsa Hanefîler'e göre vakit geniş olup namaz kılmanın mekruh olduğu üç vakit dışındaki bütün vakitlerde yapılabilir; ancak unutulabileceği için uzun süre ertelememek gerekir. Şâfiîler'e göre mekruh vakitler dahil her vakitte secde yapılabilir; ancak okumadan hemen sonra secde edilmeli, araya uzun süre girmemelidir. Hanbelîler'e göre tilâvetle secde arasında örfen uzun sayılabilecek bir süre bulunmamalıdır. Öte yandan İbn Hazm kıyası reddettiğinden rivayetle desteklenmeyen tahâret, kible, vakit gibi şartları kabul etmez. İbn Teymiyye'ye göre de tahâret edal olmakla birlikte şart değildir. Âyet namazda okunursa tilâvet secdesinin namaz içinde yapılması gerekir, namaz dışında kazâsı yoktur; sehvener terk edilmişse selâmdan hemen sonra namaza aykırı

bir fiil işlenmedikçe yapılabilir; namaz sonrasına ertelenmesi Hanefîler'e göre tahrimen mekruhtur.

Rükünleri ve Yapılışı. A) Secde âyeti namaz dışında okunursa Hanefîler'e, Mâlikîler'e, İbn Teymiyye'ye ve Hanbelîler'de bir görüşe göre tilâvet secdesinin tek bir rükünü vardır, o da secdedir; elleri kaldırmaksızın bir defa "Allâhüekber" denilerek secdeye varılır; secdede üç defa "sübhâne rabbiye'l-a'lâ" denildikten sonra yine tekbirle kalkılır. Secdede tesbih, hamd ve dua edilebilir (iki farklı dua için bk. Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 201; Ebû Dâvûd, "Sücutü'l-Kur'ân", 7; ayrıca bk. el-İsrâ 17/108). Secdeden kalkarken "Semi'nâ ve eta'nâ gufrâneke rabbenâ ve ileyke'l-masîr" âyetinin okunması (el-Bakara 2/285) müstehaptır. Otururken âyeti işiten kişi ayağa kalkmadan secdeye gidebilir; secdeden sonra da ayağa kalkması gerekmez; ancak her iki durumda da ayağa kalkmak müstehaptır. Topluluk içinde secde âyeti okunduğunda tek tek veya cemaat halinde secde edilebilir. Cemaat halinde secde edilecek saf olma zorunluluğu yoktur. Şâfiîler'e göre secdenin yanı sıra niyet, iftitah tekbiri ve selâm vermek de tilâvet secdesinin rükünlerindedir; niyetten sonra eller kaldırılarak iftitah tekbiri alınır, ardından eller kaldırılmadan ikinci bir tekbirle secde yapılır, secdeden sonra herhangi bir dua okunmaksızın kısa süre oturulup selâm verilir. Mâlikîler'den Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'ye göre de tekbir ve selâm rükündür (*Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 831). Hanbelîler'e göre ise secdeye varmak, secdeden kalkmak ve ilk selâm rükündür; tek tekbir alınır ve eller kaldırılır. Hatip minberde iken bir secde âyeti okursa minberden iner ve cemaatle birlikte secde eder. Seferde nâfile namaza kıyasla hangi tarafa dönülürse dönülsün binek üstünde secde câizdir; seferîlik dışında ise Mâlikîler'e göre binekten inmek gerekir. Aynı secde âyeti birden fazla okunursa Hanefîler'e göre meclis birliği esastır, hepsi için bir secde yeterlidir; diğer mezheplerde de hepsinin sonunda olmak şartıyla bir secdenin yeterli sayılacağı şekline görüşler vardır. Farklı âyetler okunursa aynı mecliste olsa bile her biri için ayrı secde yapılır. **B)** Namazda okunduğunda kıraatin sonunda ise Hanefîler'e göre rükû secde yerine geçer; diğerlerine göre ayrı bir secde yapmak gerekir. Hanefîler'e göre secde âyetinden sonra en fazla üç kısa âyet daha okunacaksa namazın rükûu veya secdesiyle yetinilir (İbn Âbidîn, II, 586-587). Kıraatin ortasına rastgelirse âyet okunduk-

tan sonra eller kaldırılmadan tekbir alınarak doğrudan secdeye varılır, ardından tekrar tekbir alınarak kalkılır ve kıraate devam edilir. Mâlikîler'e göre farz namazda içinde secde âyeti bulunan bir bölüm okumak mekruhtur. Namaz kılan kişi namaz dışındaki birinden âyet duysa secdeyi namaz dışında yapar. Namazda olmayan birinin namaz kıldan âyeti işitmesi halinde ise secde namaz dışındaki gibidir.

Namazı bozan hususlar tilâvet secdesini de bozar. Ancak Hanefîler'e göre namazdan farklı olarak kadınların erkeklerle aynı hizada namaza durması (muhâzât) secdeyi bozmadığı gibi gülmek de abdesti bozmaz, yalnızca secde iade edilir. Hanefîler'e göre bozulan secdenin kazâsı gerekir. Sünnet hükümünü veren diğer mezheplerde ise ifsat edilen nâfilenin kazâsını gerekli görenlere göre secde de kazâ edilmelidir. Şâfiîler'e göre vakit darlığı vb. bir sebeple secde yapamayacak durumda olan kişi tahiyetü'l-mescid yerine tesbihte bulunduğu gibi bu durumda da tesbihte bulunabilir.

Mushaflarda secde âyetlerini göstermek için secde işareti koyma uygulamasının ilk defa ne zaman başladığı bilinmemekle beraber erken devirlerden itibaren bu tür işaretlerin konulduğu anlaşılmaktadır. Secde âyetinin yeri, genellikle sayfa kenarına ve âyetin hizasına süslü bir motif içine "سجدة" ibaresi yazılarak gösterilir. "Secde gülü" de denilen bu motifler basit bir daire, bir mescid gibi veya başka bir şekilde olabilir. Bazı mushaflarda secde işareti âyetin bittiği yerde âyet numarasından önce, "سجدة" ibaresi de sayfa kenarına konulmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, V, 105-111; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Mebṣûṭ fi fihri'l-İmâmiyye* (nşr. M. Takî el-Keşfi), Tahran 1387, I, 113-114; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1394/1974, II, 829-833; Kâsânî, *Bedâ'î*, I, 179-194; Muvaḥḥakuddin İbn Kudâme, *el-Muḡnî* (nşr. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh M. el-Hulvî), Riyad 1417/1997, II, 352-372; Kurtubî, *el-Câmi*, VII, 357-359; X, 63; Nevevî, *el-Mecmû*, III, 551-569; Şehâbeddin el-Karâfî, *ez-Zaḥire* (nşr. Saïd A'râb), Beyrut 1994, II, 410-416; Takyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'l-fetâvâ* (nşr. Âmir el-Cezzâr - Enver el-Bâz), Mansûre 1426/2005, XXIII, 83-105 (bu bölümün müstakil baskısı için bk. *Sücutü'l-tilâve me'ânihi ve aḥkâmüh* [nşr. Fevḩâz Ahmed Zemerîfî], Beyrut 1426/2005); İbnü'l-Murtazâ, *el-Baḥrû'z-zeḩḩâr* (nşr. Abdullâh b. Abdülkerîm el-Cürâfî), San'a 1409/1988, I, 342-345; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî* (nşr. Ebû Kuteybe Nazar b. Muhammed el-Fârÿâbî), Riyad 1426/2005, III, 439-454; Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-kârî* (nşr. Abdullâh Mahmûd M. Ömer), Beyrut 1421/2001, VII, 136-164; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḩtâr* (nşr. Ali M.

Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1415/1994, II, 575-597; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-şerhi'l-kebir* (nşr. Muhammed İliş), Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), I, 306-312; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletüh*, Dımaşk 1405/1985, II, 109-127; H. Yunus Apaydın, "Tilâvet Secdesi", *İlmihal*, Ankara 2006, I, 352-354; Fehd b. Abdülazîz el-Fâzil, "Secedâtü'l-Kur'ân: Ahkâm ve tevcihât", *Mecelletü'l-Buñû-şî'l-İslâmiyye*, sy. 71, Riyad 1424-25/2004, s. 93-193; "Sücutü't-tilâve", *Mu.F.*, XXIV, 212-233; Beşir Gözübenli, "Tilâvet Secdesi", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, IV, 375-379.

ABDURRAHMAN ÇETİN

TİLİMSÂN

(تلمسان)

Cezayir'de bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu idari birim.

Cezayir'in kuzeybatısında Fas sınırına yakın bölgede yer alır. Tilimsân (Tlemsen) bölgedeki Fas, Vehrân, Vücd gibi şehirler içinde ticaret yolu üzerindeki merkezî konumuyla öne çıkmaktadır. Modern dönemdeki Cezayir şehri merkezli idarî taksimatın oluşmasından çok önce Tilimsân, bugün Orta Mağrib denilen tarihî Mağrib-i Evsat'ta Murâbitlar'a ve Abdülvâdîler'e başşehirlik yapan çok önemli bir şehirdi. Atlas dağlarının bir kısmını oluşturan ve şehirle aynı adı taşıyan, 1842 m. râkımına sahip Tilimsân dağının kuzey eteğinde 806 m. yükseklikteki noktada meyve bahçeleri arasında kurulmuş olup etrafı ormanlarla çevrilidir. Fas şehriyle Vehrân arasında ve Akdeniz'den Sahrâ'ya geçiş noktasında denize 50 km. kuş uçuşu mesafede bulunur. Bölgede "Mağrib'in incisi" ve çok sayıda tarihî eserleri dolayısıyla "müze şehir" diye bilinmektedir. V. (XI.) yüzyılda Ebû Ubeyd el-Bekrî ve VI. (XII.) yüzyılda Şerîf el-İdrîsî gibi İslâm coğrafyacıları buranın hamamlarından ve su değirmenlerinden bahseder. Tilimsân kelimesinin menşei hakkında daha ziyade sözlü gelenekle aktarılan farklı rivayetler ileri sürülmektedir. Berberice'de "su kaynağı" anlamında *tilmas* kelimesinin çoğulu olarak *tilimsândan* geldiği görüşü en yaygın olanıdır. Yine Berberice'de Agâdir (ambar) ve Tagrart (çekirdek) diye isimlendirilen tarihî iki şehrin arasında kurulup onlarla birlikte hepsine Tilimsân (tohum ambarı) denildiği ileri sürülür. Coğrafi olarak denizle karanın, çöle dağların kesişme noktasında yer aldığından, Berberîler'in Zenâte kolunun lehçesinde "toplanma" karşılığında **tal** ve "iki" anlamında **sân** kelimelerinin birleşmesiyle "iki farklı özelliğin bulunduğu

yer" karşılığında Tilimsân adı verildiği görüşü de vardır. Bazı kaynaklarda Tilimsân'ın bulunduğu yer için "aynü'l-hacer, aynü'l-hût, aynü'l-muhâcîr" gibi tabirler kullanılır. Avrupa kaynaklarında şehrin adı Tlemcen olarak geçer. Agâdir, Tagrart, Cidâr, Tilimsân ve Mansûre'den Tilimsân dışındakiler tarihî birer adlandırma şeklinde kalmıştır.

En eski çağlardan beri yerleşim yeri olduğu anlaşılan bölgede Romalılar II. yüzyılda bugünkü şehrin yakınındaki Agâdir'i kurdular ve buraya Latince "bahçeler" anlamında Pomaria adını verdiler. 456 yılında Kuzey Afrika'daki Roma hâkimiyetini sona erdiren Vandal istilâsının ardından Berberî kabileleri arasında paylaşılarak idare edilen şehir daha sonra Agâdir adıyla tanındı. İbn Haldûn'a göre Emevîler dönemindeki fetihler öncesinde burası Berberîler'in Zenâte kolundan Benî İfren ve Mağrâve kabilelerinin yurdu idi. Agâdir Kalesi'ni Benî İfren inşa etti. Tilimsân ve çevresi, Emevîler devrinde 55-62 (675-681) yılları arasında İfrîkiye valiliği yapan Ebû'l-Muhâric Dînâr tarafından fethedildi. Daha sonra Tilimsân, Hâricîler'in Sufriyye kolunun merkezi oldu. Abbâsiler döneminde devletin Kuzey Afrika'daki sınırlarının en uç noktasını Tilimsân yakınındaki Şelif vadisi oluşturuyordu. Sufriyye koluna mensup Benî İfren kabilesi, Ebû Kurre önderliğinde bütün Mağrib Hâricîleri'ni 154'te (771) buradan hareketle toplayarak büyük bir direniş başlattı.

İdrîsîler'in kurucusu I. İdrîs, 174 (790) yılında Zenâte Berberîleri'ni itaat altına al-

mak için Mağrâve'nin reisi Muhammed b. Hazer el-Mağrâvî'nin desteğiyle Tilimsân ve çevresini ele geçirdi. Bir süre burada kalıp şimdiki Tilimsân büyük camisinin temellerini attı. Ardından kendisi Mağrib-i Aksâ'ya giderken Tilimsân'a kardeşini vali tayin etti. 199'da (814) II. İdrîs üç yıl burada kalarak büyük camiye tamamladı. Fâtımîler, Mehdiye'den doğuya doğru ilerledikleri sırada 931 yılında kendileriyle iş birliği yapan Tilimsân'a girerek İdrîsî valisini uzaklaştırdılar ve şehri 955 yılına kadar ellerinde tuttular. Endülüslü Emevî Halifesi III. Abdurrahman, Fâtımî idaresindeki Mağrib-i Evsat'ı ele geçirip burasını bütün Zenâteliler'in emîri olan Benî İfren'den Ya'lâ b. Muhammed'e verdi, kendisini Tilimsân valisi yaptı. Ancak şehrin valisi Fâtımî kumandanlarından Cevher es-Sıkkîlî tarafından öldürülünce Mağrib'de karışıklıklar ortaya çıktı. Mağrib'in Fâtımîler'in elinden çıkması ve ardından Benî Hilâl Arapları'nın bölgeye akın etmesiyle Tilimsân hâkimiyet mücadelelerine sahne oldu.

1080 yılında Murâbit Hükümdarı Yûsuf b. Tâşfin, Tilimsân ve çevresindeki Zenâte Berberîleri'nin hâkimiyetine son verip şehrin merkezini Agâdir'den biraz daha batıda kurduğu Tagrart'a taşıdı. Murâbitlar'ın önemli merkezlerinden olan bugünkü Moritanya, Fas ve Cezayir'in batısı ile Batı Sahrâ bölgesindeki yerler bir süre buradan yönetildi. Tilimsân ismi de ilk defa bu dönemde kullanılmaya başlandı ve kısa zamanda Agâdir ile Tagrart birleşerek günümüzdeki ana şehrin teşekkülü ta-

Tilimsân'dan bir görünüşü

